

Educació de la dona a Mallorca (primer terç del segle XX): I.E.S. (Palma, 1915)

l principi del segle XX, fruit de l'evolució política, social i econòmica, l'educació inicia el seu progressiu avanç per ocupar el lloc rellevant que li pertoca. Com tot procés, va acompanyat de progressions i regressions. La polèmica fou constant, motivada per la varietat d'aspectes que du implícits el tema de l'ensenyament (laïcisme, ensenyança pública-privada, models masculí i femení diferenciats...).

L'educació de la dona seria aleshores, sens dubte, un dels àmbits més provocadors de debat, ja que no era acceptada per la totalitat de la societat; s'acceptava, això sí, la seva instrucció per tal de desenvolupar millor les funcions de mare, per governar convenientment l'àmbit de la llar i per servir de suport emocional a l'espòs, possibilitant la comprensió dels problemes que a ell li afectaven. La dona continua centrada en el matrimoni i en la llar i és ben vist que li sigui donada una certa preparació per poder brillar més en aquest camp, sempre que aquesta preparació no afecti negativament els seus encants femenins, tant físics com morals.

En definitiva, l'objectiu últim de la seva educació tenia com a meta la família, com a garantia de la moralitat social.

S'observen, en el primer terç del segle XX, uns petits indicis que marcaran la lenta evolució dels plantejaments ideològics sobre l'educació de la dona. Però, lamentablement, aquests seran ínfims, a causa de les postures inalterables d'una societat

que encara vivia ancorada en un passat estàtic pel que fa al paper de la dona en la societat.

El dret de la dona a instruir-se era un principi acceptat i demanat per un sector de la societat, encara que l'objectiu final d'aquesta educació podia variar segons la ideologia d'aquells que la defensaven.

La lluita en favor de l'educació de la dona, iniciada ja durant el segle XIX, no havia produït els fruits desitjables; de fet, dins els segon decenni del segle XX, el debat sobre les possibles solucions al tema estava en plena virulència.

Tractar l'educació de la dona com a tema específic és acceptar implícitament que la dona ocupa un lloc especial dins l'àmbit educatiu. La realitat, al principi del segle XX, és que si algú pensava en la instrucció de la dona encara ho havia d'explicitar, fet que evidència el diferent tractament educatiu que se li donava amb relació a l'home. La unidireccionalitat del destí de la dona dins la societat, determinada per raó de sexe, delimitarà les propostes educatives, és a dir, marcarà un model d'educació sense alternatives.

Pensem que la dona es veia obligada a abandonar la seva minsa educació a l'edat de dotze anys i a partir d'aquí prenia la direcció de la llar, amb la responsabilitat de les tasques domèstiques i cura dels homes de la casa, i/o el camí de les feines de camp, del taller o de la incipient fàbrica.

No vol dir això que li estàs prohibida legalment l'entrada a altres àmbits educatius. Com molt bé ens assenyalava

Viñao Frago, l'ensenyament secundari no calia que li fos vetat legalment, ja que era impensable que dins la mentalitat de l'època, tant dels pares com de les filles, hi cabés la iniciativa de matricular una dona en un institut, considerat un espai social masculí. Únicament aquelles nines que procedien d'una classe social acomodada es podien permetre continuar la seva preparació, indubtablement a col·legis religiosos. Com a conseqüència, aquests proliferaren durant el primer terç del segle XX i acollien les filles d'una burgesia naixent.

L'existència d'una Escola Normal femenina des del 1872 també havia obert el camí de l'ensenyament a la dona, ja que la professió de mestra era considerada com a desenvolupadora de l'esperit maternal.

A Mallorca, el 1915, ens trobam un exemple prou significatiu: primer, del diferent enfocament donat a l'educació de la dona per no haver-se arribat a una concepció igualitària de l'educació; segon, de la polèmica que aquest tema provoca, i, tercer, del fracàs d'un projecte educatiu per a la dona: l'Institut d'Estudis Superiors, considerat d'inspiració krausista.

La idea del projecte sorgeix d'un home que destaca per la seva aportació a la causa femenina lluitant en pro de la revalorització de la dona, Benet Pons i Fàbregues, i és recollida entusiàsticament per l'Ajuntament de Palma, que aprova, el 1915, un crèdit extraordinari per posar-ho en marxa i designa un comissió especial responsable de dirigir-ne les tasques de funcionament i direcció. Es pretén

inaugurar l'Institut amb motiu del sisè centenari de la mort de Ramon Llull, «gran fundador de escuelas en el reino de Mallorca» i així consta en el programa de les celebracions preparades per a tal esdeveniment.

Calia abans aprovar el projecte de reglament (encara que en un futur, sempre que així ho aconsellés la pràctica de l'ensenyament, pogués ser objecte de modificacions), sol·licitar a l'Estat la cessió de l'edifici aleshores destinat a institut de segon ensenyament (al qual li preparaven una nova ubicació) a mesura que aquest es traslladés a les noves dependències, fer efectius els nomenaments de la junta protectora de dames i del personal docent i administratiu i fer les gestions pertinents per implicar en la consecució de la nova institució els representants en Corts d'aquesta província, proposant el seu suport i l'efecte de la seva influència davant els poders públics per poder aconseguir els locals essencials.

Fou imprès el reglament i distribuït entre els regidors i també nomenat el professorat, tot femení, que havia de dur a terme la tasca educativa a l'Institut d'Estudis Superiors per a la dona.

Eren les passes prèvies a la inauguració, esdeveniment que tingué lloc el 29 de juny de 1915, data considerada de la mort de Ramon Llull.

La inauguració va estar unida en un mateix acte a la cinquena de les conferències lul·lianes organitzades per l'Ajuntament. Aquesta dissertació fou realitzada per Pons i Fàbregues, impulsor del projecte i, evidentment, va aprofitar l'avinentsa per desfer-se en lloances vers el naixement de la nova institució, jutjant l'acte de la inauguració com la més solemne de les celebracions del centenari; lloances vers l'Ajuntament per la seva atenció a tota petició relacionada amb l'ensenyament, l'estudi i la cultura; lloances del reglament perquè contempla com a finalitat preparar les alumnes per a totes aquelles carreres assequibles a la dona, fent així

«no solamente buenas madres de familia que sean ornato y norma del hogar doméstico, sino colocándolas en condiciones de atender a la subsistencia, utilizando los medios que la sociedad moderna pone a su alcance».

És clar que representa el pensament de la societat del moment: treball de la dona, sí, però per subsistir.

Però no es queda aquí, Pons i Fàbregues confia en el progrés de la cultura, en la renúncia a certs prejudicis que dificulten l'ascensió de la dona a altres àmbits, a més de la llar familiar, com molt bé ens explica:

«Y a medida que la cultura progresa, a medida que se venzan rancias preocupaciones (...), podrá (la dona) subvenir a las necesidades del cuerpo y del espíritu».

Són molts el beneficis que semblava prometre la nova institució. Rosa Estaràs (aleshores mestra de pàrvuls de l'Escola Graduada de Palma), també conferenciant del dia de la inauguració, el considera com, tal vegada, el de més importància que funcionarà a Mallorca, per la seva utilitat i diversitat. Fixa l'atenció en la lenta evolució de l'educació i instrucció de la dona, motivada per «la rutina de un sistema y los prejuicios y convencionalismos» de totes les èpoques de la història. Critica, així mateix, els pedagogs del moment que reduïen la finalitat de l'educació de la dona. El seu atac es dirigeix també al caràcter intel·lectualista de l'ensenyament primari, tant de nins com de nines, i fa una crida en pro de la coeducació fins als vuit o nou anys com a motiu afavoridor de l'estímul de superació de les nines. Nines que als tretze o catorze anys ja han abandonat l'escola i el futur de les quals pot millorar gràcies als plantejaments de l'Institut d'Estudis Superior, on està convençuda que la dona trobarà els mitjans adequats per a la seva completa preparació científica i domèstica.

Paula Cañellas, també mestra, en representació de la dona mallorquina, fa l'últim discurs. Hi analitza la significació del centre, afirmant que és un punt de partida per a l'èxit de l'educació femenina i, sobretot, per

què implica la resolució d'un problema «cultural y económico de trascendencia social incalculable». Es tracta, en definitiva, d'aconseguir membres útils, econòmicament parlant, de la societat, sense oblidar que, com a objectiu prioritari, l'Institut ha de posar la dona mallorquina en condicions de realitzar el destí que per raó de sexe li correspon.

Tots tenim clar quin era aquest destí: la llar, esposa i mare. L'Institut obria noves possibilitats a la dona, però no es podia perdre de vista el conservadorisme de la societat illenca pel que fa al rol de la dona dins la societat del moment. L'obertura vers nous horitzonts s'havia de fer mesuradament; calia destacar la funció del nou institut com a escola de mares de família, com a possibilitador dels mitjans necessaris per abastar la dignificació de la llar i, consegüentment, aconseguir l'avanç moral i material de la societat.

Per què es reclamava una instrucció «sòlida i extensa» per a la dona? En primer lloc per a les funcions maternals. L'estudi de la higiene podria disminuir la mortalitat infantil, elevadíssima a la nostra contrada en comparació amb altres països. Entre els coneixements necessaris per als estudis de maternologia i puericultura s'incloïen la física i la química, fet que Paula Cañellas utilitza per destacar que no seria per fer

«mujeres de laboratorio, sino mujeres caseras que busquen las reacciones químicas en la cocina y en el cuerpo humano».

Considera que l'Ajuntament va estar molt encertat en la creació de la nova institució educativa femenina, fet que significava un reconeixement de l'aptitud de la dona vers la ciència i demostrava «que no la considera tan frívola como el hombre la supone». Cal desterrar la idea, exposa Paula Cañellas, que la instrucció no serà mai la causant de pèrdua de femineïtat, argument defensat per aquells que consideren la dona com a objecte decoratiu. Incideix en el dret indiscutible de la dona a compartir els mitjans per aconseguir la seva independència; fet

que exigeix una educació adequada i l'eliminació de barreres legals i, sobretot, dels costums que tan infiltrats es trobaven en la societat d'aleshores. Finalment, qualifica l'Institut d'Estudis Superiors de la dona de capdavanter a Espanya.

És tangible l'estil mesurat dels tres discursos, no es pot dir que fessin una arenga feminista. Cal tenir en compte que el feminisme defensat a Europa no podia ser assimilat, encara, per gran part de la societat mallorquina, destacadament conservadora.

I s'ha de tenir clar que els canvis de mentalitat, o més ben dit, l'acceptació d'aquest nou itinerari per a la dona, fou motivat per exigències econòmiques més que pel convenciment dels drets d'igualtat amb l'home. La incipient industrialització exigia més qualificació de mà d'obra i la dona era considerada útil dins aquest nou sector econòmic. La demanda de més preparació de la dona tenia el suport, evidentment, de la burgesia, classe social que cohesionava el nou àmbit econòmic i de la qual sorgeixen les exigències de més i millor instrucció per al sexe femení i, en conseqüència, l'admissió d'un nou rol social per a les dones.

El reglament de l'Institut explicita uns objectius molt clars: «*crear cultas madres de familia*», preparar per a l'ingrés a establiments educatius oficials (Institut General i Tècnic, Escola Superior de Comerç, Escola Normal de Mestresses), obrir cursos d'acord als programes d'altres centres, preparar les alumnes per opositar a carreres «*especiales asequibles a la mujer*» (auxiliars femenines de telègrafs, magisteri de primera ensenyança) i fer classes d'idiomes, labors, belles arts, arts aplicades a la indústria i d'altres que es considerassin convenients.

Un aspecte a destacar del reglament per la seva possible influència en la polèmica, de la qual parlaré posteriorment, serà el tractament donat a la religió. De fet, no es contempla l'exigència de coneixement de Doctrina Cristiana i Història Sa-

grada com a requisit per poder accedir a l'Institut. Ja com a alumna podrà elegir lliurement l'assignatura de religió, la matrícula de la qual serà gratuïta i voluntària. Indubtablement, aquest fet no podia ser ben vist pels sectors més acostats a l'Església i no estava en consonància amb la tasca duta a terme pel bisbe Campins, encaminada a captar la societat a través de l'educació. No podem perdre de vista el paper de la dona com a transmissora de valors i ideologies i el gran servei que, per aquest motiu, podia fer a l'Església.

Aquests antecedents ens poden servir per comprendre i no sorprendre'ns del desenllaç d'aquest projecte, que neix, es batia i mor.

Posteriorment a la seva inauguració s'obrí, en el si del consistori de Palma i de la societat en general, un debat que finalitzà amb l'abandonament del projecte.

Defensor acèrrim de la institució fou el regidor reformista liberal Bernat Obrador. Moltes i variades foren les al·legacions dels regidors obstructionistes per aturar la posada en marxa del centre: que era qualche cosa més que una escola de labors; que els nomenaments de professorat es feren a espatlles del consistori i, per tant, exigien modificacions en el reglament i en el pla d'estudis proposat; que existia analogia entre els objectius del nou centre i el vigent Col·legi de la Criança i essent aquest ja subvencionat amb fons municipals es produïa una duplictat de despeses; que era més necessari destinar el pressupost de l'Institut a l'empedrat dels carrers de Palma o a arreglar el problema de l'aigua; que el nou centre no confirmava cap títol acadèmic i estava, d'aquesta forma, en igualtat de condicions que altres centres que ja funcionaven a Ciutat; que calia la creació d'una comissió de facultatius que dictaminassin sobre les regles especials d'higiene a les quals s'havia d'atendre l'ensenyança exclusiva per a dones per si de cas aquestes poguessin perjudicar-ne el desenvolupament físic...

De fet, tot just després de la seva inauguració es va iniciar una lluita aferrissada entre els qui s'oposaven i els qui defensaven la seva obertura, lluita que fou motiu de tractament a la premsa. Així recollim aquests titulars:

«Nombramientos caducados.»

«El Ayuntamiento en su última sesión, trata del Instituto de Estudios Superiores, y como resultado de la discusión echa abajo lo del Instituto.»

Malgrat que el tema de l'Institut continuà debatint-se en el si del consistori i fou defensat pels sectors liberals, el projecte es va perdre en el camí i no va deixar de ser més que això: un projecte, tal com ho expressa el seu forjador, Benet Pons i Fàbregues:

«Penetrados los hombres más conspicuos de esta verdad (que l'educació i la cultura aconseguides pel propi esforç afegirien encants a la dona), convencidos de que facilitando medios de ilustración a la mujer, reparaban una injusticia secular, lograron en circunstancias solemnes, que el Excmo. Ayuntamiento de Palma, siempre propicio a todo progreso cultural, acordara, antes de la guerra que durante cinco años asoló el mundo civilizado, fundar en esta ciudad una Institución adecuada para el objeto que os indico. La unanimidad de voluntades en el público y en la prensa, duró poco. Despertáronse rencillas y pasiones, cerráronse ojos de ordinario clarividentes, hubo discusiones pintorescas, suscitáronse emulaciones, entremezclóse Roma con Santiago, y con unos cuantos expedientes dilatorios, quedó el proyecto en proyecto.»

L'evolució de la instrucció femenina no es produirà fins ben avançat el segle XX, però ja hem vist un exemple prou significatiu dels entrebancs que caldrà superar per aconseguir-ho. ♦